

ÉRTELMISÉG ÉS KÖZÉLET

Ha azt nevezzük értelmiséginek, akit közérdekű megnyilatkozásaiban nem magán- vagy csoport-, pártérdekek, hanem elvi-eszmei szempontok mozgatnak, és ha közéleten az ilyen emberek — az értelmiségiek — közérdekű megnyilatkozásait értjük, akkor azt kell mondanunk, hogy mai világunkban nincs sem értelmiség, sem közélet. Nem azért van ez így, mert manapság nincsenek olyan emberek, csoportok, akik, amelyek elveket, eszméket hirdetnének meg (tudjuk, konzervatív beállítottság esetén ez történik), és nem is azért, mert nincsenek olyan emberek, akik akár meghirdetik, akár nem az elveket, akár hisznek érvényesíthetőségükben, akár nem (tehát akár konzervatívok, akár liberálisok), szubjektíven ne kötődnének azokhoz, ne élne bennük azok érvényesítésének őszinte és mély személyes vágya. A közérdekű megnyilatkozásokban azért nem mutatkoznak meg mégsem az elvi-eszmei szempontok, azért nem beszélhetünk mégsem értelmiségről vagy közéletről, mert a dolgok mai állása szerint sem a liberálisok, sem a konzervatívok nem hisznek abban, hogy az elvek, az eszmék megállhatnak a maguk lábán, hogy tisztán, pragmatikus jellegű csoport- vagy pártérdekek tekintetbe vétele, bonyolult stratégiai és taktikai megfontolások közvetítése nélkül érvényesülhetnek az életben.

Szeretnénk mindenekelőtt leszögezni, hogy a magunk részéről az értelmiségi föllépést és annak keretét, a közéletet az emberi együttélés normális és kívánatos jelenségének tartjuk, és meglehetősen képtelennek, hamisnak találjuk azt a vélekedést, amely — komolyan nem is igazolhatóan — ennek az ellenkezőjét állítja. Sőt, a közfelfogással ellentétben meg vagyunk győződve arról, hogy az elvek és eszmék életbeli érvényesítése, mint a történelemben eddig többnyire mindig, tulajdonképpen ma is lehetséges, és csupán egy bizonyos, történelmi léptékű szellemi eltévelyedés, illetve az annak következtében előállt helyzet okozza azt a látszatot, mintha most másképp volna. Sajátos negatív dogmáról, a hitetlenség és a reménytelenség dogmájáról van itt szó, hiszen természetesen senki sem bizonyította be, hogy valóban ez lenne a helyzet, senki sem próbálta ki, hogy ténylegesen semmiképp sem lehetne másképp, és hogy nem csupán azért nem mozdul el az ügy a holtpontról, mert ez a rossz nemkívánatos negatív bizonyosság mindannyiunk gondolkodását és cselekvőképességét megbénítja.

Természetesen a tévedéseknek és az eltévelyedéseknek megvan a maguk nyomasztó súlya, realitása, nem tehetünk minden további nélkül úgy, mint ahogyan akkor tennénk, ha minden a legnagyobb rendben volna. Miközben látjuk korunk és benne a saját magunk tévedését és eltévelyedését, meg kell értenünk magunkat és korunkat, jóllehet ennek ellenére sem térhetünk napirendre a dolgok fölött, nem feledkezhetünk el arról, hogy mégiscsak mindannyian egy tévedés vagy eltévelyedés foglyai vagyunk. Nem várhatjuk tehát el, sem magunktól, sem másoktól, hogy életünk minden közérdekű megnyilvánulását egyik napról a másikra helyezzük elvi-eszmei alapra. Már csak azért sem, mert közélet híján egyelőre nem lehet tudni, hogy vannak-e kéznél a kívánalmakat kielégítő, az

életben magukért tökéletesen felelni képes, hiteles eszmék. Arról most nem is beszélve, hogy az ez irányú változás széles körben kívánatos lelki-szellemi feltételei jelenleg nem minden szempontból adottak. De akár vannak ilyen eszmék, akár nincsenek, akár kielégítőek a lelki-szellemi feltételek, akár nem kielégítőek, az minimálisan elvárható, hogy az egyelőre továbbra is ideologikus gyanakvásra és taktikai fegyelemre berendezkedett, de a helyzet abszurditását legalább már elismerő pártok, érdekcsoportok között nyíljon egy talán ma még nem is túl tágas közéleti tér, amely a szellemileg szabad értelmiségi megnyilvánulások alkalmas terepévé válhat, amely lehetőséget adhat az eszmék alakítására, az értelmiségi fellépési mód gyakorlására.

A közélet az értelmiségi megnyilvánulások természetes közege, közélet híján, a szuverén közéleti föllépés lehetőségétől megfosztottan nincs értelmiség. Bár a közélet mint elvi-eszmei szempontoktól mozgatott közérdekű föllépések sora lényege szerint szellemi természetű, nem redukálható az úgynevezett szellemi életre, amely az élet dolgaitól elfordul, ezoterikus, s amely az igazság világbeli érvényesítését nem vállalja. Szellemi élet kialakítására a múltban a polgári értelmiség törekedett, amely egy mára lehetőségeit kimerített illúzió bűvöletében a polgári és az értelmiségi státus egybefoghatóságában bízott, amely az intellektuális eszközökkel dolgozó polgárosodás, a létünk dologi kereteit kialakító civilizáció analógiájára az emberi létet szellemileg megalapozó kultúrát is intellektuálisan kezelhetőnek gondolta. Az illúzióvesztés jelenbeli állapotában a maga korábbi idealizmusát bíráló, de a magától elkülönülő, a szellemi-kulturális szempont képviselőjének normális történelmi szükségletét továbbra is, sőt ha lehet még szenvedélyesebben tagadó, az emberi dolgok kizárólagos polgári képviselőjének tételéhez utópikus megszállottsággal ragaszkodó polgár nem akar többé értelmiségi lenni, kiábrándult iróniával nézi a szellemi élet teremtésére irányuló korábbi kísérleteket, és ennek megfelelően egykori kulturális teljesítményei szubkulturális produkciókká degradálódnak. A polgáritól elváló, azt — immár tőle elkülönülten — kiegészíteni kívánó és a polgári józan ész helyett a kultúr hagyományra alapozó értelmiségi szerep ily módon sajátosan arisztokratikus jelleget kap, amelyet a kultúra egészéért való felelősségvállalás, illetve az azt realizáló közéleti föllépés csak megerősít.

Az ezoterikus szellemi élettel eképpen szembeállított közélet ugyanakkor nem azonos a politikával sem. Míg a közélet minden résztvevője elvi-eszmei alapon, szellemi pozíción áll, megnyilvánulásait közvetlenül az élet és a világ dolgaihoz képest transzcendens igazsághoz méri, a politikának minden, a maga érdekeit érvényesíteni kívánó polgár kiküszöbölhetetlen tényezője, a politikában az igazságra sosem, hanem csak a kompromisszumos érdekegyeztetés igazságosságára lehet és szabad törekedni. Nincs szó arról, hogy az értelmiséginek finnyásan tartózkodnia kellene a politikától, hogy a gyakorlati érdekegyeztetést teljes egészében át kellene engednie a polgárnak. Sőt egyenesen kívánatos, hogy felelős politikai posztokon politikai ügyekben járatos értelmiségi álljon, hiszen az érdekek egyeztetésével sikeresen és közmegelegedésre csak az próbálkozhat, aki a közérdeket — Descartes illúziójával leszámolva — nem a magánérdekek matematikai összegének tekinti, aki nem úgy gondolja, ha neki jó, ha ő megtalálja a maga

számítását, előbb-utóbb mindenki másnak is jó lesz, mindenki más is megtalálja, hanem aki tudja, hogy az igazságosság a dolgokon túli igazság életbeli érvényesítésének egyik fontos módja, aki politikusként, az érdekek iránti pragmatikus érzékenységgel megáldottan is szellemi célt lát maga előtt, s aki ezt a célt, az igazságot nem csupán a tisztességes polgár jószándékú korlátoltságával szolgálja.

A politikai tevékenység azonban az értelmiségi számára nem lehet több, mint alkalmilag vállalt feladat. Az értelmiségi a politikában sosem érezheti magát otthon, és nem is szabad, hogy otthon érezze, hiszen a *közélet* az értelmiségi természetes közege, a közélettel való kapcsolatának ezért sosem szabad megszakadnia, mert ha ez megtörténik, szellemi státusát elveszíti, és hamarosan politikai szerepkörének ellátására is alkalmatlanná válik. A politika még a mai abnormális helyzetben sem saját természetéből adódóan ideologikus, süllyed el többnyire az igazságot megtagadó és ezért irracionálisan szövevényes stratégiai és taktikai megfontolások mocsarában, hanem azért, mert közélet híján, a közélet szellemi orientáló szerepétől megfosztottan a politikát értelmiségi szerepükben megingó, a elvi-eszmei szempontok érvényesítésében elbizonytalanodó értelmiségiek irányítják. Az így kiépülő hatalmi, társadalmi szerkezet és légkör azután a politikán kívüli közéleti próbálkozásokat is vagy elgáncsolja, vagy a maga ideologikus érdekhálózába beépíti, illetve ebben a hálóban értelmezve deformálja őket, megfosztja önazonosságuktól.

Közélet híján, az elvi-eszmei föllépésnek, az igazság életbeli érvényesítésének, a kultúr hagyomány képviselőjének lehetőségétől megfosztottan és annak igényét föladván az értelmiség degradálódik, afféle redukált, csökkent értékű értelmiségivé: szakemberré válik, aki az ismeretgyártó-ismerettároló-ismeretalkalmazó szerepkörbe zártan mintegy polgári uniformisba kényszerül, és a polgári hatalomgyakorlást realizáló falanszter alkalmazottjává válik. Az igazság, a hagyomány, az elvek-eszmék dogmatikus és ideologikus zárójelben tartása miatt a szellemi teljesítmény nyújtásának, személyes kezdeményezésének igénye gyanús, renitens próbálkozássá minősül, és a szakmai eredményekről többé nem a szellemi teljesítményt nyújtó vagy nyújtani kívánó kollegák szabad és tartalmas kritikai vélekedése, azok normális megütköztetése, vagyis nem a tudományos közélet dönt, hanem a tudományos bürokrácia a maga objektívnek, egzaktan mondott, valójában üres, formális és informatív szempontjai alapján, vagyis abból kiindulva, hogy a dogmatikus, ideologikus és utópikus struktúrához alkalmazkodó szakemberek mit mondanak, illetve mit nem mondanak róla.

Az értelmiségi státus rehabilitációja ott kezdődik, ahol a szellemi teljesítményt nyújtani kívánó ember ebből a értelmetlen állapotból kilép, amikor többé nem akar egy sehova sem vezető önlerontó folyamat (bármennyire fantáziátlanul, gépiesen, de mégiscsak) cselekvő részese maradni. Ez a lépés természetesen nem a polgár ellen irányul, hiszen jó kétszáz éve mindannyian polgárok, sőt sajnos végső soron mindannyian *csak* polgárok vagyunk, és ha valamit nem, hát nem akarunk utópista polgárok módjára önmagunkkal háborúságba keveredni. A mintegy kétszáz éve hatalomba került és a maga "osztályuralmát" megszállottan védelmező, valójában szánszalmasan magára maradt, a saját történelmi vállalkozásába belegabalyodott polgárt, ezt a mestere titkát elleső bűvészinast azonban, aki a

jogi és szociális emancipáció sikeres végrehajtása után a szellemi-kulturális emancipációt már nem tudja a saját körén belől megoldani, aki az értelmiségi feladatot mindmáig ellátatlanul hagyta, illetve aki irracionális félelmeitől gyötörten annak ellátását egyenesen akadályozza, nem lesz könnyű erről meggyőzni. Csak az segíthet, ha sikerül a polgárt kiszabadítanunk a problémák intellektuális (immanens) áthidalásának modelljét kínáló utópikus gondolkodás köréből, ha többé már nem tekinti totálisnak, kizárólagosnak a problémák pragmatikus áthidalásának polgári szerepkörét, ha elismertetjük vele — saját polgári önmagunkkal — a problémák személyes megélésének és képviselőjének értelmiségi föladatát. Erre viszont nincs jobb módszer, mint az értelmiségi föllépés, mint a problémáknak a lét rendje szerinti személyes vállalása, mint a közéleti mozgás megindítása.

A részletekben elvesző szakmai tevékenység akkor találja meg a más szakmákkal őt összekötő és a közérdeklődés, a közélet csatornájába bekapcsoló utat, a szakember, a polgárság frástudója akkor válik az emberi együttélés, a kultúra kérdéseinek egészében tájékozódni képes értelmiségivé, ha a jelenlegi gyakorlattal szakítva nem a hagyományban igenis megtapasztalható és a hagyomány sokszínűsége ellenére is egy és oszthatatlan igazságot, hanem a nagyszámú és vég nélkül gyarapítható ismereteket, tényeket tesszük értelmezhetőségük érdekében időlegesen zárójelbe, ha az értelmiségi státusz szellemi integráló föladatának tudatától áthatottan vállaljuk a fantáziátlan és fontoskodó szakmai sovinizmus emelte korlátok áthágását, és az ilyenfajta rendszeres kirándulásokban nem a szakmai illetékesség megsértését, a szakmai tisztesség állítólagos föladását, a felületesség eluralkodásának valamiféle jelét látjuk, hanem a kutatókedv föllendülésének, az invenciók gazdagodásának, a szellemi látókör tágulásának lehetőségét ismerjük föl benne. A kultúra minden ágát, a politika, a vallás, a tudomány, a művészetek kérdéseit elvi-eszmei alapon egybefogó, a mindenki számára közös hagyománnyal azokat hitelesítő és minden — szakmai vagy szakmán kívüli, értelmiségi vagy alkalmi állampolgári — érdeklődés számára egyaránt hozzáférhetővé tevő közélet olyan szellemi integráló erő, fórumot jelent, amely megszüntetni hivatott azt a nemkívánatos kettősséget, amelyet egyfelől a normális — az érthetőséget, a szemléletességet és az idealitást igénylő — emberi mentalitástól idegen szakmai kifejtés, előadásmód, másfelől pedig az ezen értékeket didaktikusan érvényesíteni akaró, a szakma tényleges elidegenedtségét megkerülő (konzervatív) népnevelő, illetve az átlagpolgár ízlését olcsó eszközökkel kiszolgáló és ily módon az átlagembert végeredményben a szakma göggjével lenéző (liberális) népszerűsítő irodalom jelent.

Mindez arra mutat, hogy paradox módon (de hát éppen arról van szó, hogy mint minden valóban emberi teljesítmény, a kultúra paradox jelenség) az arisztokratikus beállítottságú értelmiség önkifejezését jelentő közélet a szellemi tevékenység demokratizálásának, nyitottá, mindenki számára elérhetővé és vonzóvá tételének az egyedüli, az egyetlen valóban komolyan vehető biztosítéka. Az értelmiségi, az elvi-eszmei alapon álló, gondolkodó, szellemét a hagyomány által megtermékenyítő és hitelesítő ember szellemi arisztokratizmusa nem az állampolgárt, hanem a szakmája falai közé bezárkózó, a semmiféle szellemi kapcsolódást nem kereső és el nem fogadó, az eredményei elismertetését kizárólag gyakorlati

(politikai, gazdasági, hivatali) úton szorgalmazó szakembert, ezt a redukált, csökkent értékű értelmiségit nyugtalanítja. A szakmai féltékenységtől, az egyébként programszerűen is meghirdetett konkurenciaharc érdekeitől mozgatott és többnyire már csak másodlagosan a maga polgári önértékre hivatkozó, a polgárság "osztályuralmának" ideologikus jelszavát hangoztató szakembert igazában nem foglalkoztatja a demokrácia megléte vagy hiánya, a közéleti föllépés társadalmi haszna vagy kára, ő a demokráciát látóköreinek sajnálatos lehatároltsága miatt a saját működésének zavartalanságával mér, és ha valamire, hát arra nem hajlandó, hogy működésének elveit, kereteit valamilyen, számára megfoghatatlan indítékokból kifolyólag gyökeresen újragondolja, revízió alá vegye.

A kétségtelenül arisztokratikus beállítottságú értelmiségi nyilvános közéleti föllépésének demokratikus jellegét, a demokrácia ügyét szolgáló voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy az értelmiségi szerep megújulása, társadalmi elismerése aligha egy mégiscsak szűkebb kör szemléletváltásától, a szakemberek döntő többségének értelmiségi pozícióra helyezkedésétől várható. Sőt ez az annyira kívánatos folyamat még puszta nemzedékváltás formájában sem nagyon képzelhető el, mert az új generációktól általában csak az várható, hogy valamilyen korábban kialakult tabut, konvenciót, nem érezvén magukat az egykori megegyezés részeseinek, a jövőben nem fognak tekintetbe venni. A jelen helyzetet azonban nem csupán egy ilyen tabu, a polgár "osztályuralmával" azonosított demokrácia veszélyeztetettségének ideologikus rémképe okozza, hanem talán még nagyobb mértékben az a tanácstalanság, miként lehet és lehet-e egyáltalán a helyzeten változtatni, található-e a teremtésben olyan archimédeszi pont, amelynek segítségével a kizökkent világréndet helyre lehetne billenteni. A közélet éppen azért mert közélet, nem a szakembereket vagy nem a fiatalokat veszi célba, hanem a demokrácia szellemének megfelelően mindenkihez kíván szólni, aki csak hajlandó életünk mindenkit érintő kérdéseiről a nagy nyilvánosság előtt ideologikus elfogultságoktól szabadon és a tárgyhoz illő komolysággal, elvi-eszmei alapon szólni. Míg a különböző intézményekben az egzisztenciális megszorításoktól is determináltan a szakemberek újatermelése folyik, a közéletben résztvevő vagy a közélet szellemi kisugárzásának körébe kerülő emberekben — képzettségre, szociális helyzetre való tekintet nélkül — megindul az értelmiségi föllépés akár személyesen vállalt, akár másoktól elvárt modelljének kialakulása, amely — aligha lehet másképp — előbb-utóbb magukat az intézményeket is megérinti.